

МОДУЛЬ 1. Булінг (цькування) як явище, його форми та учасники.

Авторський колектив: Тілікіна Н. В., Гольцберг К. О., Мельниченко А. А.

Мета: висвітлення особливостей явища булінгу (цькування) в закладі освіти, його форм, можливих проявів та наслідків.

Завдання модуля

- висвітлити поняття булінг (цькування), визначити різницю між булінгом і конфліктом;
- проаналізувати стадії розвитку процесу булінгу (цькування) в закладі освіти;
- висвітлити основні форми та види булінгу (цькування), які можуть існувати в закладі освіти;
- визначити передумови та причини виникнення булінгу (цькування) в закладі освіти;
- ознайомити з типами учасників булінгу (цькування) в закладі освіти, визначити їх ролі («коло цькування»);
- визначити наслідки цькування для кривдника, потерпілого, спостерігачів, а також для закладу освіти та освітнього середовища.

Зміст

Лекція 1. Булінг (цькування) в закладі освіти як явище.

Лекція 2. Форми та види булінгу (цькування).

Лекція 3. Передумови та причини виникнення булінгу (цькування).

Лекція 4. Учасники булінгу (цькування).

Лекція 5. Наслідки булінгу (цькування).

ДОДАТКИ

1. Драбина булінгу (цькування).
2. Піраміда ненависті.
3. Коло цькування.

Лекція 1. Булінг (цькування) в закладі освіти як явище

Автор: Тілікіна Н. В.

У цій лекції ми поговоримо про булінг (цькування) в закладі освіти як явище. Розглянемо його типові ознаки, можливих учасників та місця найчастіших проявів цього явища. З'ясуємо, чим відрізняється булінг (цькування) від звичайної сварки чи конфлікту. Прослідкуємо етапи протікання булінгу (цькування) – від зародження до найвищої точки загострення.

Насильство в освітньому середовищі має різний характер і природу. Воно може проявлятися як у формі одноразових, так і в вигляді систематичних дій. Але ці дії завжди завдають шкоди психічному та фізичному здоров'ю всіх учасників/учасниць цього процесу.

Виявити випадки насильства в закладі освіти достатньо важко. Передусім тому, що насильство відбувається переважно в місцях, де відсутній контроль і нагляд дорослих. До того ж і потерпілий, і спостерігачі воліють не повідомляти нікого про випадок, щоб їх не вважали «ябедником/ябедницею» або через страх зізнатись.

Найнебезпечнішим є повторюваність випадків насильства в освітньому середовищі. Саме систематичні насильницькі дії є булінгом або цькуванням. Термін «булінг» походить від англійського слова «*bully*», тобто хуліган, забіяка, задира.

Слайд

Булінг (цькування) – це діяння (дія або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого

Варто пам'ятати, що **булінг (цькування) відрізняється від сварки або конфлікту між дітьми** кількома типовими ознаками:

По-перше, це систематичність (повторюваність) діяння - вчинення різних формах насильства (фізичного, економічного, психологічного, сексуального, в тому числі за допомогою засобів електронної комунікації) двічі і більше разів стосовно однієї і тієї ж особи;

По друге, булінг (цькування) майже завжди має злий умисел, коли метою дій кривдника є умисне заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги, бажання підпорядковувати потерпілого своїм інтересам та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого;

По-третє, для булінгу (цькування) характерний дисбаланс сил - владний дисбаланс між кривдником і потерпілим (асиметричні відносини), різниця у

фізичному розвитку, рівні соціально-психологічної адаптованості, соціальному статусі, стані здоров'я (наявність інвалідності чи особливих освітніх потреб), ментальному розвитку тощо;

По-четверте, відсутність розкаяння у кривдника.

Варто пам'ятати, що булінг (цькування) ніколи не припиняється самостійно – потрібно втручання сторонніх осіб, захист і допомога потерпілому, кривднику та свідкам.

Слайд

Булінг (цькування) відрізняється від сварки такими ознаками:

- √ систематичність (повторюваність) діяння (дії або бездіяльності)
- √ умисні дії (злий умисел)
- √ владний дисбаланс між кривдником і потерпілим
- √ відсутнє розкаяння у кривдника

Конфлікт - це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною потреб, інтересів, соціальних установок, планів тощо у свідомості окремої особи, яке виникає в міжособистісних взаємодіях окремих осіб чи груп.

Для конфлікту як способу взаємодії характерним є:

По-перше, його не регулярність та випадковість (відсутністю злого умислу);

По-друге, баланс (рівність) сил між його учасниками, владний баланс (симетричні відносини), що характеризується здатністю кожної зі сторін однаково впливати на процес конфлікту, відносною рівністю фізичних сил, соціально-психологічної адаптованості, соціального статусу, стану здоров'я, ментального розвитку тощо;

По-третє, спостерігається розкаяння сторін конфлікту та спрямованість зусиль сторін конфлікту на його вирішення.

Ми розглянемо два приклади. Один з них свідчить про те, що між хлопцями виник конфлікт, а другий – демонструє булінг (цькування).

Конфлікт	Цькування
<i>Денис, учень 7 класу, під час перерви обідав у їдальні, а коли зайшов у клас, щоб готуватися до уроку, побачив, що Віталій і Артем кидаються його пеналом. Денис обізвав хлопців лайливим словом і сказав негайно віддати пенал. Віталій, який в цей момент тримав пенал в руках, замість того, щоб віддати Денису, кинув його у сміттєвий бак. Денис за це грубо висловився щодо Віталія. Між хлопцями зчинилася сварка.</i>	<i>Микита, учень 2 класу, вже довгий час чує образливі слова від однокласниці, яка майже щодня називає Микиту «бовдуром». Хлопцеві це дуже образливо. Він спочатку намагався стримуватися, не звертати уваги, але потім також почав говорити образливі слова дівчині, а іноді навіть виникали бійка між цими дітьми.</i>

Найчастіше булінг (цькування) відбувається в місцях, де контроль або нагляд дорослих найменший або взагалі відсутній. Це можуть бути коридори, вбиральні, роздягальні, подвір'я, сходи, їдальня тощо. Іноді дитина може піддаватися булінгу (цькування) й поза територією закладу освіти. Такі випадки можуть трапитися по дорозі додому, у дворі дому, під час шкільних екскурсій тощо. Крім того, за умови віртуалізації сучасного соціального простору закономірно, що і прояви опосередкованої агресії та булінгу (цькування) перемістилися в зону он-лайн, в якій діти перебувають повсякчас незалежно від місця їх фізичного перебування. Булінг (цькування) за допомогою електронних засобів комунікації називається кібербулінгом.

Варто зазначити, що булінг (цькування) в освітньому середовищі відбувається не тільки між учнями/ученицями. Специфічною проблемою у освітньому середовищі є булінг (цькування) з боку вчителів/вчительок по відношенню до учнів/учениць. Такий булінг (цькування) може проявлятися через систематичні дії: необґрунтоване заниження оцінок, систематичне ігнорування думки учня/учениці або його/її дій, вішання ярликів на учня/ученицю («А, ось, Дмитро у нас поганий хлопець»), принизливі слова, залякування («Відправлю до директора», «Викличу батьків до школи»). Іноді об'єктом такого булінгу (цькування) може бути цілий клас або група, а іноді учні/учениці підпадають під булінг (цькування) з боку одразу декількох вчителів/вчительок. Таку форму поведінки вчителя/вчительки можуть переймати й інші учні/учениці, що переростає у колективний булінг (цькування) жертви.

Булінг (цькування) розвивається за певною схемою і має декілька фаз розвитку, які можна зобразити як **«Драбину булінгу (цькування)»** - від моменту зародження до найвищої фази, з якою ви можете ознайомитися у Додатку 1 до першого модулю.

Кожна сходинка цієї драбини відповідає певному етапу розвитку булінга (цькування), емоційному стану потерпілого та певним діям кривдника.

Проте булінг (цькування) може відбуватися й за іншою схемою – не включаючи певні стадії цього процесу.

Втручання або переривання цього процесу можливе на будь-якій зі сходинок, тому важливо вчасно розпізнати булінг (цькування) в освітньому середовищі та зупинити цей процес на більш ранніх стадіях, коли ситуація не дійшла до найвищої сходинки.

Для своєчасного реагування та припинення ситуації булінгу (цькування) необхідно знати його ознаки. Детально з переліком ознак Ви ознайомитися у Модулі 3 «Діагностика булінгу (цькування) в закладі освіти», в якому представлені спеціальні методи діагностики та суттєві ознаки цього явища, які допоможуть ранньому виявленню та попередженню булінгу (цькування) в закладі освіти.

Лекція 2. Форми та види булінгу (цькування)

Автор: Тілікіна Н. В.

У цій лекції ви дізнаєтеся про те, які є форми та види булінгу, що таке кібербулінг та виділимо основні типи поведінки, характерні для кібербулінгу.

Булінг (цькування) проявляється через різні форми насильства, які вчиняються систематично по відношенню до однієї і тієї ж особи.

Це можуть бути прояви:

1) **фізичного насильства**, що включає штовхання, зачіпання, підніжки, бійки, стусани, ляпаси, удари та інші дії, які завдають біль і тілесні ушкодження тощо;

Наприклад:

Підлітки повсякчас очікували школяра на подвір'ї закладу освіти та били через зависокі, на їхню думку, успіхи в навчанні

2) **психологічного насильства**, що включає образи, поширення неправдивих чуток, глузування, залякування, ізоляція, ігнорування, бойкот, відмова від спілкування, погрози, маніпуляції, шантаж тощо;

Наприклад:

Група дівчаток у класі обговорює вечірку у вихідні та обмінюється фотографіями, не звертаючи при цьому ніякої уваги на одну дівчинку, яку діти вирішили не запрошувати, вдаючи, що її не існує. Таке ігнорування повторюється щоразу.

3) **економічного насильства**, що включає дрібні крадіжки, пошкодження або знищення особистих речей, вимагання грошей, їжі тощо;

Наприклад:

Хлопчик, 12 років. Останнім часом його постійно ображають однокласники. Вони постійно забирають у нього гроші, які мати дає йому, та змушують кожного дня просити ці гроші у неї. Він дуже сильно боїться про це розповісти, через те, що старші діти йому сказали, якщо він комусь про це скаже, то вони його поб'ють.

4) **сексуального насильства**, що включає образливі жести, висловлювання, прізвиська, жарти, погрози, поширення чуток, обмацування сексуального (інтимного) характеру та/або змісту тощо.

Наприклад

Учень 6-го класу постійно вживає слова із сексуальним підтекстом, показує при дітях та вчителів імітації дій сексуального характеру, повторює ці дії по відношенню до однокласників.

Форми насильства при вчиненні булінгу (цькування):

- фізичне
- економічне
- психологічне

З розвитком сучасних електронних технологій насильницькі дії (передусім прояви психологічного, сексуального насильства) при булінгу (цькуванні) часто вчиняються за допомогою електронних засобів комунікації, що має назву – **кібербулінг**, який може проявлятися в різному вигляді:

- **перепалки**, або флеймінг – обмін короткими гнівними репліками в чатах, форумах, дискусійних групах тощо;
- **нападки** – повторювані образливі СМС-повідомлення, в меседжери, постійні дзвінки тощо;

Наприклад:

16-річний хлопець вимушений був стати заручником у власному домі та доведений до суїцидальних спроб внаслідок кібербулінгу, який розпочався через його незгоду із групою хлопців у школі. Булінг включав: нічні дзвінки-жарти, поширення чуток в чатах, образливі текстові повідомлення.

- **обмовляння** – це розповсюдження принизливої неправдивої інформації через текстові повідомлення, фото, відео з використанням засобів електронного зв'язку;

Наприклад:

Хтось розміщує в соціальних мережах наступний текст: «Петро повний невдаха. Чому хтось взагалі з ним спілкується?! Він же гей».

- **самозванство** або перевтілення в певну особу, використовуючи її акаунт в соціальних мережах, блогах, пошті, системі миттєвих повідомлень тощо;

Наприклад:

Дівчинка поділилася зі своєю подругою паролем від свого облікового запису в соціальній мережі. Подруга періодично використовувала цей пароль для входу в акаунт і переглядала особисті повідомлення і одного разу побачила в особистих повідомленнях негативний коментар по відношенню до себе. У відповідь дівчина під виглядом своєї подруги послала неприємні повідомлення багатьом з її друзів.

- **ошуканство** або видурювання конфіденційної інформації (текстів, фото, відео) та її передача в Інтернеті або поштою тим, кому вона не призначалась;
- **сталкінг** або кіберпереслідування – це дії з прихованого вистежування, зазвичай зроблені нишком, анонімно, з метою нанесення психологічної або фізичної шкоди;
- знімання на відео реальних нападів з метою їх поширення в інтернет мережі або **хепіслеппінг**;
- використання інтернет-спілкування для подальшого вчинення дитиною певних дій, зокрема використання її у сексуальних цілях (**кібергрумінг**) або доведення до самогубства («**спільноти смерті**»).

Постійно з'являються нові прояви кібербулінгу, що потребує особливої уваги до інтернет безпеки дітей з боку дорослих, формування навичок безпечної поведінки в мережі у дітей, особливо, якщо інтернет мережа використовується в закладі освіти під час навчання.

Слайд

Типи поведінки, яка характерна для кібербулінгу:

- Перепалки, або флеймінг

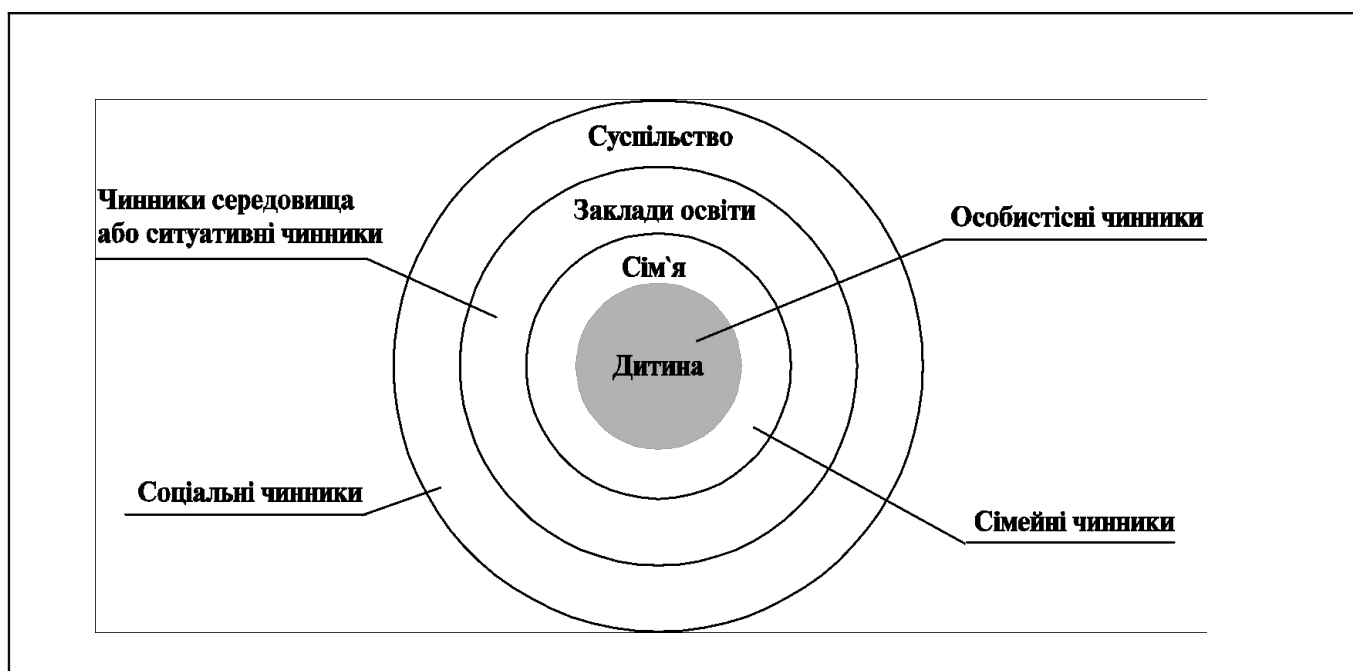
- Нападки, постійні виснажливі атаки
- Обмовлення, зведення наклепів
- Самозванство, втілення в певну особу
- Ошуканство, видурювання конфіденційної інформації та її розповсюдження
- Хепіслеппінг
- Використання інтернет-спілкування для подальшого вчинення дитиною певних дій

Лекція 3. Передумови та причини виникнення цькування.

Автори: Мельниченко А.А., Тілікіна Н.В.

У цій лекції ми поговоримо про те, що спричиняє булінг і якими є його передумови. Чому так стається, що на певному етапі життя і навчання деякі діти вдаються до деструктивної поведінки і починають переслідувати інших?

Причинами виникнення булінгу (цькування) у міжособистісних взаєминах можуть бути різні чинники, які можна поєднати у чотири групи: **особистісні, сімейні, соціальні, оточення (середовище).**

1. **Особистісні** чинники – це фізичні чи психологічні особливості дитини (індивідуальні особливості фізичного, психічного, інтелектуального розвитку, зовнішності тощо).

Розлади та порушення в розвитку дитини можуть стати причинами виникнення булінгу (цькування). Так, часто ініціаторами булінгу (цькування) є діти, які мають певні індивідуальні психологічні особливості та спровоковану цим агресивну поведінку (синдром дефіциту уваги, гіперактивності, розлади поведінки, біполярний розлад, опозиційний розлад, посттравматичний стресовий розлад та інші).

Будь-яка *інакшість* - відмінність дитини від інших дітей, наприклад, зовнішній вигляд, стан здоров'я, національність тощо, являється однією з найчастіших причин булінгу (цькування) по відношенню до таких дітей.

Іноді діти вважають булінг (цькування) прийнятним *способом самоствердитись та завоювати авторитет* в очах друзів та однолітків: стати

популярними, керувати, мати вплив на інших, привернути увагу, змусити інших їх боятися та поважати. Ця причина має більшу вірогідність у період переходу з початкових до середніх та з середніх до старших класів, а також коли у класі з'являються нові учні/учениці.

Також причиною булінгу (цькування) може стати **спосіб поведінки дитини** - коли дитина проявляє або не проявляє активність, на яку від неї очікує більша частина групи (класу) (відмінник, підлиза, двієчник, занадто активний/пасивний, експресійний/закритий).

Крім того, причиною булінгу (цькування) серед дітей в закладі освіти може стати **намагання компенсувати невдачі в навчанні, суспільному житті тощо**. Так, деякі діти булять через заздрість успішнішим учням/ученицям, через гарніші або крутіші речі, одяг, гаджети.

2. Серед **сімейних чинники**, які визначають агресивну поведінку дитини та можуть провокувати булінг (цькування), можна виділити:

- **брак близьких стосунків у батьків з дитиною** та відсутність їхньої уваги до неї позбавляє дитину можливості ділитись з рідними своїми проблемами та труднощами у спілкуванні;

- **слабкий або занадто сильний (авторитарний стиль спілкування) контроль** над дитиною. Наприклад, якщо батьки не дають дитині спокою через оцінки, кричать на неї, позбавляють прогулянок і спілкування, не залишаючи час для відпочинку, то дитина буде вести себе в школі так само;

- **гіперопіка над дитиною**. Наприклад, коли дитина виходить із сімейного оточення у зовнішній світ, вона не здатна самостійно вирішувати проблеми, не спроможна за себе постояти, не розуміє важливість прийняття інших людей;

- **тиск або жорстоке поводження батьків**, що призводить до сприйняття дитиною навколишнього світу як постійного джерела загрози. Наприклад, якщо дитина в родині засвоює, що сварки, бійки, образи, критика та приниження іншого є єдиним способом висловити своє невдоволення, то в подібній ситуації в школі дитина починає діяти за звичною для неї схемою.;

- **домашнє насильство** спричиняє появу булінгу, зокрема в шкільному середовищі, коли дитина, що потерпає від домашнього насильства, копіюючи дії дорослих, може стати як жертвою, так і кривдником;

- **виховання в неповній сім'ї**. Варто відзначити, що не завжди виховання в неповній сім'ї може призвести до агресивності дитини.

3. Чинники середовища

Несприятливий соціально-психологічний клімат в закладі освіти, стрес від навчанням внаслідок перевантаження, відносини з однолітками та вчителями/вчительками, відсутність належної уваги з боку вчителів/вчительок, сприяють появі сварок, конфліктів, проявів насильства та їх перехід в булінг (цькування). Найбільш розповсюдженими чинниками, які провокують появу булінгу (цькування) в закладі освіти є:

- **авторитарний стиль навчання**. Іноді вчителі/вчительки самі можуть бути ініціаторами булінгу (цькування), коли учень/учениця розглядається

як об'єкт педагогічного впливу, а не рівноправний партнер. Вчитель особисто приймає рішення, без врахування думок учнів/учениць, встановлює жорсткий контроль за виконанням своїх вимог, внаслідок чого учні втрачають активність, характеризуються низькою самооцінкою та агресивністю. При авторитарному стилі навчання сили учнів/учениць спрямовані на психологічний самозахист, а не на засвоєння знань та особистий саморозвиток. Коли вчитель/вчителька використовує систему групового покарання, коли карається вся група (клас) за провину окремого учня/учениці, це збільшує ризик виникнення агресивної поведінки серед учнів/учениць.

- **виокремлення вчителем/вчителькою будь-якого учня/учениці** як позитивного або негативного прикладу для інших часто провокує суперництво, яке у майбутньому переростає у булінг (цькування) цієї дитини.

- **ігнорування проблеми на рівні закладу освіти.** Іноді педагогічний персонал закладу освіти відмовляється визнавати випадки булінгу (цькування) в групі (класі) або закладі освіти в цілому, просто ігнорує це явище. Це, в одному випадку, може сприйматися дітьми як норма поведінки, і вони будуть моделювати цю поведінку на інших дітей. В іншому випадку - це провокує почуття безкарності та безнадійності та нерідко призводить до загострення ситуації з булінгом (цькуванням) в закладі освіти.

- **відсутність контролю з боку педагогічного персоналу за поведінку дітей** під час перерв, а особливо в таких місцях, як їдальня, роздягальні, сходи тощо.

До того ж **сексуальні стосунки, які виникають серед учнів та учениць у старшому віці**, також іноді стають підставою для виникнення булінгу (цькування).

4. **Соціальні чинники** – це стереотипи, культурні норми, соціальна та економічна нерівність, вплив інформаційних технологій (ЗМІ, інтернет, ігри, фільми тощо).

Досить часто причиною булінгу (цькування) в закладі освіти є **гендерні стереотипи**, тобто домінування чоловіків над жінками. Іноді учні та вчителі можуть допускати дискримінацію у міжособистісних стосунках по відношенню до учениць або вчительок, демонструючи свою силу та перевагу.

Причиною булінгу (цькування) в закладі освіти також може бути **сексуальна орієнтація**. Про поширення булінгу (цькування) за ознакою сексуальної орієнтації свідчать результати дослідження, проведеного ВБО «Точка опори» у 2018 році, згідно якого 48,7% опитаних ЛГБТ-учнів та учениць відчувають себе у небезпеці в закладі освіти через свою сексуальну орієнтацію.

Соціальна та економічна нерівність – є досить розповсюдженою причиною булінгу (цькування) в закладі освіти.

Учні/учениці з забезпечених сімей або з сімей з високим соціальним статусом можуть зневажливо ставитися до учнів/учениць з малозабезпечених сімей.

Представники етнічних меншин, вимушено переміщені особи, мігранти частіше за інших підпадають під булінг (цькування) в закладі освіти навіть з боку вчителів/вчительок.

Діти, які стають об'єктами зневажливого ставлення інших, можуть проявляти насильницькі дії проти своїх кривдників(ниць), що стає способом відновлення справедливості та самоствердження.

Також спонукати дітей до проявів булінгу (цькування) може **популяризація насильницьких моделей поведінки** на телебаченні, в кінематографі, в мережі Інтернет. Сучасні медіа не рідко демонструють жорстокість і насильство та значною мірою впливають на формування цінностей та поведінку дітей. Значна частка дітей та підлітків після перегляду сюжетів з жорстокістю та агресивністю ідентифікують себе з такими героями та сприймають це як зразок поведінки. Діти поступово починають вважати насильство способом вирішення проблем та імітують побачене в реальному житті.

Зазвичай виникнення булінгу (цькування) в закладі освіти є комплекс декількох причин. Тому для педагогічного персоналу важливо виявити чинники цього явища та знайти шляхи зниження їхнього впливу.

Свого часу група дослідників розробила так звану «**піраміду ненависті**», яка побудована за тим же принципом, що і піраміда потреб Маслоу, тобто кожен нижній рівень обумовлює наступний рівень і уможливорює булінг (цькування), агресію, прояви насильства по відношенню до інших.

Вона складається з 5 рівнів:

- рівень упередженого ставлення;
- рівень дій, базованих на упередженні;
- рівень, на якому виникає дискримінація;
- рівень жорстокості;
- рівень геноциду.

Більш детально з «Пірамідою ненависті» можна ознайомитися у Додатку 2 до цього Модуля.

Таким чином, аби успішно працювати із булінгом (цькуванням) в закладі освіти, треба, в першу чергу, працювати із суспільними, у тому числі і з особистими, стереотипами та упередженнями, оскільки вони становлять основу, на якій зароджується ненависть та агресія по відношенню до інших. По-друге, варто пам'ятати, що діти переймають ставлення, реакції, способи поведінки дорослих, які ті часто транслиують несвідомо. Тому батькам, педагогам варто працювати і над своїми емоціями, слідкувати за власними висловлюваннями та вчинками, реакціями та способами поведінки, аби не провокувати булінг (цькування).

Лекція 4. Учасники булінгу (цькування).

Автори: Гольцберг К. О., Тілікіна Н. В.

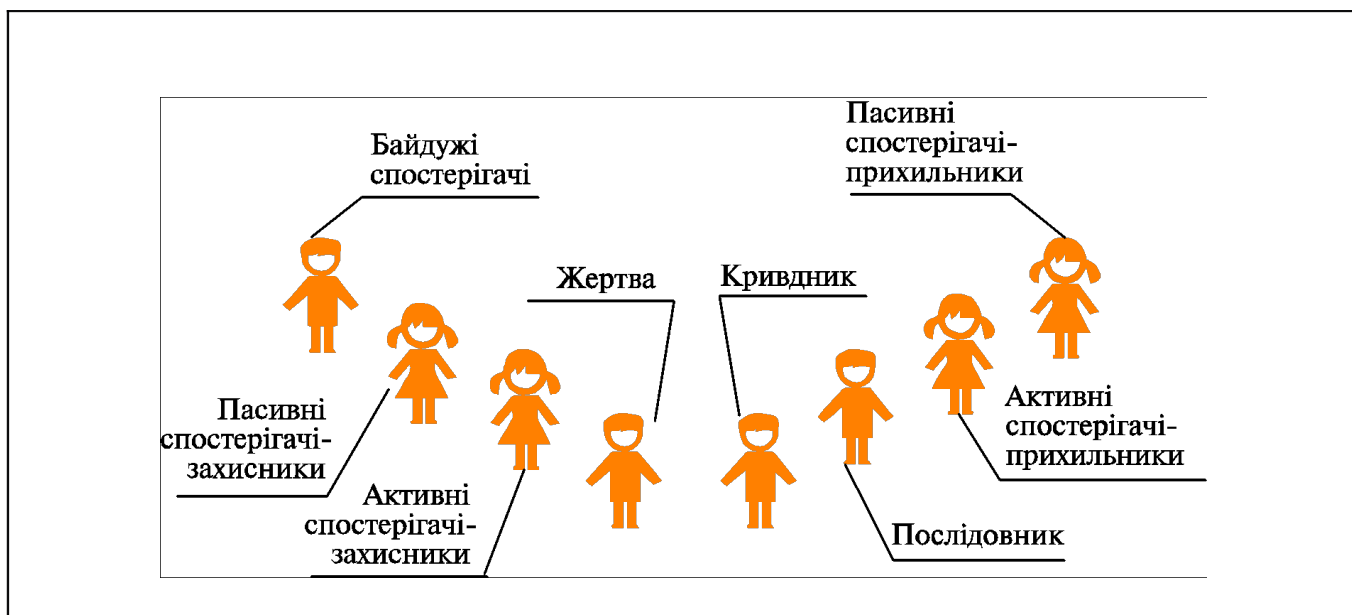
У цій лекції ми поговоримо про соціальну структуру булінгу. Дізнаємося, які характерні риси мають його сторони - кривдник, потерпілий або спостерігачі.

Ситуація булінгу має колективний характер. В школі діти утворюють певну ієрархічну соціальну структуру, яка, як правило, має три основні елементи, а саме:

- кривдник (булер);
- потерпілий або мішень булінгу;
- спостерігачі.

Кривдник (булер) – це той, хто безпосередньо вчиняє булінг (цькування). Кривдниками(цями) найчастіше стають ті, хто росте без заборон та авторитету дорослих. Їм дуже часто не вистачає уваги з боку дорослих і поваги до їх особистості, через що їм весь час доводиться самостверджуватися за рахунок інших. У більшості таких дітей яскраво виражені нарцисичні та лідерські риси характеру.

Авторитет кривдника піднімається не за рахунок особистих досягнень, а шляхом приниження інших, демонстрації своєї сили та переваги над слабшими. Вони нечутливі до страждань інших і можуть сприймати булінг (цькування) по відношенню до інших як розвагу, ніколи не розкаюються у вчиненому. Кривднику можуть бути притаманні садистські нахили, що проявляється в отриманні задоволення від процесу цькування.

У разі, якщо булінг (цькування) вчиняється групою осіб, то зазвичай серед кривдників(ниць) виділяється **лідер(ка)**, а також один або кілька **послідовників(ниць)**. Послідовники(ниці) позитивно ставляться до знущань та беруть активну участь в них, але зазвичай не є їх ініціаторами(ками) та не грають провідну роль. Вони можуть отримувати задоволення від того, що когось на їх думку «справедливо» покарано, коментувати те, що відбувається, знімати на відео, поширювати це в Інтернеті.

Також, на боці кривдника(ниці) можуть виступати **спостерігачі(чки)-прихильники(ниці)** – вони підтримують дії лідера(ки), але самі в його діях активну участь не беруть. Серед прихильників(ниць) виділяють:

- **активних** – це ті, хто активно та відкрито підтримує знущання, наприклад, сміхом або приверненням уваги до випадку;

- *пасивних* – це ті, яким подобаються знущання, але вони не демонструють явних ознак підтримки.

Потерпілий (жертва) або мішень булінг

Треба зазначити, що об'єктом булінгу (цькування) може стати будь-хто.

Найчастіше в розряд потерпілого (жертви) булінгу (цькування) потрапляють діти, які чимось відрізняються від своїх ровесників: фізичними даними, особливостями розвитку (гіперактивні, з синдромом дефіциту уваги, заїканням тощо), успіхами в навчанні, матеріальним становищем, навіть просто запальним чи спокійним характером, заниженою самооцінкою, вираженим почуттям провини та невдоволенням собою тощо. У зоні ризику стати жертвою булінгу стають діти, у якої немає довірливих відносин з батьками, дитина надана здебільшого сам собі і вулиці.

На боці потерпілого (жертви) також є **спостерігачі(чки)**, які поділяються на три категорії:

- *активні спостерігачі(чки)-захисники(ці)*, які не сприймають цькування, допомагають або намагаються допомогти учневі/учениці, якого/яку цькують. Як правило, вони діляться тим, що відбувається в групі (класі) з батьками, переживаючи майже ті самі почуття, що і потерпілий (жертва) булінгу (цькування);

- *пасивні спостерігачі(чки)-захисники(ці)*, які не сприймають цькування і вважають, що повинні допомогти жертві, але не наважуються на активні дії;

- *байдужі спостерігачі(чки)*, які не залучаються до процесу цькування та не займають чітко визначеної позиції.

Варто зазначити, що булінг (цькування) може відбуватись і без спостерігачів.

Отже, навколо потерпілого (жертви) утворюється так зване «**коло булінгу (цькування)**», яке свого часу описав норвезький психолог Ден Олвеус, відомий своїми працями в області агресивної та асоціальної поведінки дітей. Це коло демонструє, що спостерігачі(чки), які знаходяться на початку процесу на нейтральних або протестуючих позиціях, мають властивість зсуватися вліво, в сторону кривдника(ці). Це відбувається за законами психологічного захисту. Коли допомога ззовні не приходить, дитина захищається, відкидаючи власні людські якості – співчуття і жалість. Тому розірвати «коло булінгу» може тільки дорослий (див. додаток 3)

Лекція 5. Наслідки булінгу (цькування)

Автор: Тілікіна Н. В.

У цій лекції ми поговоримо про те, які наслідки має булінг (цькування) для всіх сторін цього явища. Дізнаємося, до чого може призвести булінг (цькування), якщо вчасно не втрутитись та не припинити його.

Булінг (цькування) в закладі освіти призводить до значних соціальних і психологічних наслідків для всіх сторін цього процесу: кривдника (булера), потерпілого (жертви), спостерігачів. Наслідки булінгу можуть виходити далеко за межі закладу освіти та впливати на найближче оточення дитини, на її майбутнє життя.

Ці наслідки можуть виявлятися, як одразу (так звані «прямі»), так і через довготривалий час («віддалені»).

Найважче наслідки булінгу (цькування) позначаються на потерпілому (жертві). До *прямих наслідків* для потерпілого (жертви) булінгу (цькування) відносяться: фізичні травми та ушкодження; гострі психічні порушення (страх, тривога, гнів), які можуть проявлятися у прагненні кудись тікати, сховатися, у зовнішній байдужості тощо. *Віддаленими наслідками* булінгу є серйозні порушення фізичного, психічного та соціального стану дитини, які неминуче позначаються на її подальшому житті.

Наслідки булінгу (цькування) для потерпілого (жертви) відображаються на якості навчання та успішності. Знижується пізнавальна спроможність, може з'явитися відчуття страху відвідувати заклад освіти.

Учень/учениця, які потерпали від булінгу (цькування), можуть стати агресивними по відношенню до слабших (молодших дітей, братів (сестер), тварин тощо). Через недостатню соціалізацію у потерпілого від булінгу (цькування) може відчуватись брак комунікативних навичок, несформованість суспільних цінностей, і, як наслідок, вони часто залишаються самотніми.

Сергій, 12 років: «Я став більш замкнутим і тепер боюсь виходити з дому».

Потерпілі (жертви) булінгу (цькування) постійно відчують підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози. Вони більше за їхніх однолітків схильні до нервово-психічних розладів та депресій, що може призвести до самогубства.

Іноді у них проявляється фізичне нездужання психосоматичного походження (проблеми з серцем, анорексія, булімія, розлади сну, втрата апетиту тощо).

Для потерпілих (жертв) булінгу (цькування) також властивою стає занижена самооцінка, комплекс неповноцінності, беззахисності, втрата поваги до себе.

Аліна, 13 років: «Мені постійно здається, що мене обговорюють, що гноблять, сміються, коротше, у мене самооцінка нижче плінтуса. Через це я досить часто хочу плакати в школі, я намагаюся бути зухвалою, щоб мене не чіпали, але у мене не виходить, це все тисне на нерви»

У дітей, які стали мішенню булінгу, може проявлятися девіантна поведінка – схильність до правопорушень, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

Наслідки булінгу для потерпілого (жертви) можуть бути:

- Зниження якості навчання
- Підвищення агресії та перенесення її на інших
- Відсутність друзів, відсутність комунікативних навичок, усамітнення
- Схильність до нервово-психічних розладів та депресії
- Фізичне нездужання психосоматичного походження
- Занижена самооцінка
- Прояви девіантної поведінки

Досвід булінгу (цькування) деструктивний і для **кривдника(ниці)**. Вони не рідко потрапляють у ситуації, де проявляється насильство та порушуються закони, що має негативні наслідки в дорослому житті та гальмує їхню соціалізацію. Цей досвід призводить до огрубіння почуттів, відрізання можливостей для тонких і близьких відносин, у кінцевому підсумку – до деструктивних, асоціальних рис особистості. Наслідками для кривдників можуть бути прояви асоціальної поведінки: зловживання алкоголем, наркотиками, паління або інша небажана поведінка.

Наслідки булінгу (цькування) для кривдника(ниці):

- проблеми у стосунках з однолітками та дорослими
- надмірна агресія
- прояви асоціальної поведінки
- неблагополучне майбутнє
- недостатня соціалізація
- асоціальні риси особистості

Щодо **наслідків булінгу (цькування) для спостерігачів**, то такі діти також зазнають значних психічних травм. Спостерігачі отримують досвід безсилля перед владою натовпу або сильнішого, сорому за свою легкодухість, оскільки не наважуються заступитися і підтримували цькування зі страху виявитися наступною жертвою. У тих, хто стає свідками булінгу, нерідко виникає переконання, що насильство – це нормально. Спостерігачі страждають від відчуття безпорадності, часто потерпають від депресивних станів чи Perezбудження. Іноді намагаються менше відвідувати заклад освіти.

Наслідки булінгу (цькування) для спостерігачів (свідків):

- досвід безсилля перед владою натовпу чи сильнішого, сорому за свою легкодухість
- відчуття безпорадності
- депресивний стан чи перезбудження
- небажання відвідувати заклад освіти

Наслідки булінгу (цькування) також є для закладу освіти. Коли булінг (цькування) продовжується, і керівництво закладу освіти та педагогічний персонал не вживає заходів, то наслідки впливають на все освітнє середовище. Учням/ученицям важко навчатися, вони не люблять відвідувати заклад освіти. Вони почуваються незахищеними в закладі освіти – формується середовище страху та неповаги.

Джерела

1. Anti-Defamation League and the Survivors of the Shoah Visual History Europe.
2. Dan Olweus, "Peer Harassment: A Critical Analysis and Some Important Issues," in *Peer Harassment in School*, ed. J. Juvonen and S. Graham (New York: Guilford Publications, 2001): 3-20.
3. Emotional and behavioural disorders of children and adolescents/ World mental health day. A Global World Mental Health Education Program of The world Federation for Mental Health, 2003.
4. Evaluating the Effects of the Olweus Bullying Prevention Program on Middle School Bullying. URL: <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2605&context=dissertations>
5. Garrett Anne G. *Bullying in American schools: causes, preventions, interventions.* — McFarland, 2003. — P. 172.
6. Halstead David. *The bully around the corner: changing brains — changing behaviours.* — Brain Power Learning Group, Canada, 2006. — P. 151
7. *How Bullying Affects Children.* URL: http://www.violencepreventionworks.org/public/bullying_effects.page
8. *Indicators of School Crime and Safety: 2016*, The National Center for Education Statistics (NCES).
9. Kowalski, Robin M., Limber, Susan P., Agatston, Patricia W. *Cyberbullying: bullying in the digital age.* — Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. — 218 p.
10. *Predictors of Bullying and Victimization in Childhood and Adolescence: A Meta-analytic Investigation,* Clayton R. Cook, PhD, Louisiana State University; Kirk R. William, PhD, Nancy G. Guerra, EdD, Tia E. Kim, PhD, and Shelly Sadek, MA, University of California, Riverside; *School Psychology Quarterly*, Vol. 25, No.2.
11. Randall P. *Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims* / P. Randall. — Florence, KY, USA: Brunner-Routledge, 2001. URL: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>— Загол. з екрану. — Мова англ.
12. Randall P. *Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims* / P. Randall. — Florence, KY, USA: Brunner-Routledge, 2001. URL: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>— Загол. з екрану. — Мова англ.
13. Rose, C. A., & Espelage, D. L. (2012). Risk and protective factors associated with the bullying involvement of students with emotional and behavioral disorders. *Behavioral Disorders*, 37, 133–148.
14. *Socioeconomic Status and Bullying: A Meta-Analysis.* Neil Tippet BSc, and Dieter Wolke PhD.
15. *The 2013 National School Climate Survey. The Experiences of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth in Our Nation's Schools*, by Joseph G. Kosciw, Ph.D. Emily A. Greytak, Ph.D. Neal A. Palmer, Ph.D. Madelyn J. Boesen, M.A.

16. The 2013 National School Climate Survey. The Experiences of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth in Our Nation's Schools, by Joseph G. Kosciw, Ph.D. Emily A. Greytak, Ph.D. Neal A. Palmer, Ph.D. Madelyn J. Boesen, M.A.
17. The Stages of Bullying. URL: <https://learn.truesport.org/stages-of-bullying/>
18. Барліт А.Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі / А.Ю.Барліт, О.О.Барліт // Горизонти освіти. – 2012. – №2. – С. 44-46.
19. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html
20. Булінг: ми всі можемо допомогти це зупинити. Посібник для батьків учнів початкових і середніх шкіл. Весна 2013. – 10 с.
21. Буллинг со стороны учителя / <http://www.ya-roditel.ru/parents/base/experts/bulling-so-storony-uchitelya/>
22. Воронцова Е. Програма «Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти» URL: <http://xn--dl1acjtrgde.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-podolannya-bulingu-u-zakladah-osviti/>
23. Діти за ґратами — суспільство хворе, «Социум» 28.10.2008. URL: www.uwtoday.com.ua/socium.php?pos_id=93.
24. Коли вашу дитину цькують. Посібник для батьків / <https://glavcom.ua/specprojects/stopbullying/koli-vashu-ditinu-ckuyut-posibnik-dlya-batkiv-452001.html>
<https://glavcom.ua/specprojects/stopbullying/koli-vashu-ditinu-ckuyut-posibnik-dlya-batkiv-452001.htm>
25. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». – К. – 2018. – 140 с.
26. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір» : навчально-методичний посіб. - Київ : НаУКМА, ГЛІФ Медіа, 2017. - 208 с.
27. Король А. Причини та наслідки дослідження явища булінгу // Відновне правосуддя в Україні. – 2009. – № 1 – 2. – 190 с. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhenya_dl/buling_article.pdf
28. Лейн Д.А. Школьная травля (буллинг). URL: <http://psifeya.ru/wp-content/uploads/2014/02/>
29. Малкіна-Пих І. Г. Психологічна допомога в кризових ситуаціях. - М.: Изд-во Ексмо, 2005. - 960 с.
30. Мірошніченко А. В. Насильство в сім'ї [Електронний ресурс] / А. В. Мірошніченко // Правова освіта. Сайт Головного управління юстиції у Кіровоградській області. URL: http://pravovaosvita.ucoz.ua/publ/nasilstvo_v_sim_39_ji/1-1-0-13
31. Навчально-методичний посібник «Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі». К.: Huss, 2011. – 96 с.

32. Найдьонова Л.А. Кібер-булінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини / Л.А.Найдьонова //Методичні рекомендації / Серія: На допомогу вчителю. Вип. 4. – К., 2011. –34 с.
33. Насильство щодо дітей в Україні : всеукраїнське опитування громадської думки / за ред. С. Павлиш, Т. Журавель. -- К.:, вид-во ФОП Клименко, 2015. -- 146 с.
34. Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення / Методичні рекомендації. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2017. – 76 с.
35. Кацалап В.В., Савкова І.О .Програма тренінгових занять «СТОП- Булінг» орієнтована на профілактику насилля в шкільному середовищі. URL: iprobuk.cv.ua/images/.../Кацалап_В.В._Савкова_І.О..doc
36. Результати опитування U-Report, яке проводилось у травні 2016 р. URL: <https://ukraine.ureport.in/story/390/>
37. Сайт stopbullying.com.ua, UNICEF.
38. Служба соціального забезпечення в сфері освіти. Булінг. URL: <http://www.education-support.org.uk/russian/parents/education-welfare-service/bullying/>
39. Спираль булінга. URL: <http://psychologia.edu.ru/azbuka-bullinga/pages/spiral-bullinga.html>
40. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу. – 2017. – С. 84.
41. Цькування у школі. Наслідки знущання і для жертви, і для агресора. : URL: <https://glavcom.ua/country/society/ckuvannya-u-shkoli-naslidki-znushchannya-i-dlya-zhertvi-i-dlya-agresora-464608.html>
42. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / [І. Бекешкіна, Т.Печончик, В.Яворський та ін.]; під заг. ред. Т. Печончик. – Київ, 2017. – 308 с.